

Ростіанов Богдан Юрійович,

доцент кафедри філософських та соціально-політичних наук
ОРІДУ НАДУ при Президентові України, к.філол.н.

СПЕЦИФІКА ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА В США В ПЕРІОД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1861–1865 рр.)

Ми пропонуємо в цій статті спробу аналізу цікавого і повчального досвіду державного будівництва в кризовій історичній ситуації. Вже чверть століття США є найсильнішою країною світу; історичний шлях, який пройшли американці для досягнення такого успішного стану, був, зокрема, густо политий кров'ю солдатів і офіцерів Півдня і Півночі у кривавій Громадянській війні XIX століття. Метою статті є дослідити специфіку американського державного будівництва років Громадянської війни. З мети випливають відповідні завдання: визначити особливості державного управління і державного будівництва в кризовій ситуації Громадянської війни; дослідити історичні особливості функціонування інституту президентства в США в означений період; прослідкувати особливості реалізації повноважень президента, відносини президента і конгреса; виділити ключові моменти у внутрішньополітичній та зовнішньополітичній діяльності президента Лінкольна; звернути увагу на новітні для того часу технології виготовлення і використання зброї як одного з основних на той час «механізмів» державного управління.

Ключові слова: державне будівництво, історія державного управління, кризова ситуація, інститут президентства, «традиційне президентство», повноваження президента, конституція, механізми державного управління, гілки влади, рабство негрів, аболіціонізм.

**SPECIFICS STATE BUILDING IN THE UNITED STATES DURING
THE CIVIL WAR (1861–1865 BIENNIUM)**

The relevance of this article is to analyze interesting and instructive experience of state building in a crisis situation. The article aims to explore the specifics of the American nation-building years of the Civil War, which had to determine the specifics of state governance and state-building in a crisis of the Civil War; explore the historical features of the functioning of the presidency in the United States at its appointed time; follow the peculiarities of the president's powers, between the president and Congress; highlight key points in the domestic and foreign policy of President Abraham Lincoln; pay attention to the then new technology of making and using weapons as a major at the time "mechanisms" of public administration. All that we have described in our work.

In the discussion, we relied on the research of many scientists and very interesting and useful for us becomes scientific developments of A. Jakubowski and T. Butyrskaya [11] which closely examines the concept of state building, exploring the essential nature of the state; explains how did the state; defines the general principles of its formation and development.

We begin our study with reference to issues of the presidency in the US nation-building. In many countries that are at different levels of development, the presidency functions over long historical periods; the election of the president, his powers, relations with legislative bodies, the length of stay in power, and many other features that determine the specific content of this form of government: they are determined by historical patterns, political traditions, balance of power between the actual presidential and other branches power between opposing political factions and class groups and others.

External aspects of US presidents in modern times can also be properly understood, again referring to American history. It was not the best tradition of American presidents desire to emphasize the special, a leading US role in the world. Hire begins a desision not only to teach other countries and peoples - and constantly

interfere in their internal affairs under the guise of demagoguery about "democracy", "human rights" and so on. This trend runs through the entire history of the United States, especially the "bright" appears in the present

As you know, the American Civil War was the result of sharp contradictions between the two social systems - capitalist system of wage labor and slavery system. In addition, between North and South unfolding struggle for the land of the Wild West. Also in the article, we are continuing issue of weapons as the most effective "mechanism" of public administration still turn to some interesting pages of history.

Turning to the findings, it is possible to say that experience management culture of the nineteenth century of the United States is quite important for us today. In the course of scientific analysis we identified features of governance and state-building in a crisis of the Civil War; explored the historical features of the functioning of the presidency in the United States at its appointed time; followed especially the implementation of the president's powers, between the president and Congress; identified the key points in the domestic and foreign policy of President Lincoln; drew attention to the then new technology of making and using weapons as a major at the time "mechanisms" of public administration. However, we understand that it is not necessary, we should not idealize the American management experience.

Keywords: state-building , the history of government , a crisis situation , the institution of the presidency, "the traditional presidency" ,the president's powers , constitution, governance mechanisms , branch, Negro slavery , abolitionism .

Ростиянов Богдан Юрьевич

СПЕЦИФИКА ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В США В ПЕРИОД ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ (1861–1865 гг.)

Мы предлагаем в данной статье попытку анализа интересного и поучительного опыта государственного строительства в кризисной исторической ситуации. Уже четверть века США являются сильнейшей страной мира; исторический путь, пройденный американцами для достижения такого успешного состояния, был, кроме прочего, густо полит кровью солдат и

офицеров Юга и Севера в кровавой Гражданской войне XIX века. Целью статьи считаем исследование специфики американского государственного строительства в годы Гражданской войны. Из цели вытекают соответствующие задачи: определить особенности государственного управления и государственного строительства в кризисной ситуации Гражданской войны; исследовать исторические особенности функционирования института президентства в США в интересующий нас период; проследить особенности реализации полномочий президента, отношения президента и конгресса; выделить ключевые моменты во внешнеполитической и внутривнутриполитической деятельности президента Линкольна; обратить внимание на новейшие для того времени технологии изготовления и использования оружия как одного из основных на то время «механизмов» государственного управления.

Ключевые слова: государственное строительство, история государственного управления, кризисная ситуация, институт президентства, «традиционное президентство», полномочия президента, конституция, механизмы государственного управления, ветви власти, рабство негров, аболиционизм.

Актуальність нашої статті полягає в аналізі цікавого і повчального досвіду державного будівництва в кризовій історичній ситуації. Вже чверть століття США є найсильнішою країною світу; історичний шлях, який пройшли американці для досягнення такого успішного стану, був, зокрема, густо политий кров'ю солдатів і офіцерів Півдня і Півночі у кривавій Громадянській війні XIX століття.

Метою статті є дослідити специфіку американського державного будівництва років Громадянської війни. З мети випливають відповідні завдання:

1) визначити особливості державного управління і державного будівництва в кризовій ситуації Громадянської війни;

2) дослідити історичні особливості функціонування інституту президентства в США в означений період;

3) прослідкувати особливості реалізації повноважень президента, відносини президента і конгреса;

4) виділити ключові моменти у внутрішньополітичній та зовнішньополітичній діяльності президента А. Лінкольна;

5) звернути увагу на новітні для того часу технології виготовлення і використання зброї як одного з основних на той час «механізмів» державного управління.

У своїх міркуваннях ми **спираємося на дослідження** таких вчених, як С. Бурин, А. Бушков, Б. Гончар, Р. Іванов, Н. Ковалевський, Г. Куропятник [1; 2; 3; 5; 7; 8]. Особливо цікавими і корисними стали для нас наукові розробки О. Якубовського і Т. Бутирської [11], які уважно розглядають поняття державного будівництва. «Що таке державне будівництво? – запитують О. Якубовський і Т. Бутирська. – Який зміст вкладається в це поняття? Чому воно набуває особливого значення як властивість – або атрибут – кожної держави? /.../ При найбільш загальному підході можна сказати, що держава є тим, у чому безпосередньо відбувається людське існування. Звідси випливає, що державне будівництво – це насамперед певне знання про державу, наявне у свідомості людини. Воно є результатом пізнавальної активності» [11, с. 12]. Автори книги «Державне будівництво» зазначають: «Філософське пізнання держави є основою перспективного світогляду і виступає як засіб адаптації понять державного будівництва до ширшого контексту буття, виходу за межі ідеологічного підходу в державному будівництві. Тому державне будівництво вимагає не тільки наукового, а й світоглядного, а значить філософського осмислення. Державне будівництво: досліджує сутнісну природу держави; пояснює, як виникла держава; визначає загальні принципи її становлення та розвитку. Таким чином, предметом державного будівництва є держава. У зв'язку з цим одне з головних завдань державного будівництва – виявлення об'єктивних закономірностей і принципів розвитку держави, що відрізняються

від закономірностей розвитку штучних об'єктів і визначають специфіку держави як самоцінної сфери буття. Це означає, що державне будівництво займається проблемами, які стосуються всіх держав, і формулює положення, прийнятні для будь-якої з них» [11, с. 15].

Ми почнемо наше дослідження зі звернення до питань інституту президентства в американському державному будівництві. У багатьох країнах світу, які перебувають на різноманітних рівнях розвитку, інститут президентства функціонує протягом тривалих історичних періодів; обрання президента, його повноваження, взаємовідносини із законодавчими органами, терміни перебування у владі й багато інших рис, котрі визначають конкретний зміст цієї форми правління, дуже різнобарвні в різних країнах: вони визначаються історичними особливостями, політичними традиціями, співвідношенням сил між власне президентською та іншими гілками влади, між протиборчими політичними угрупованнями й класовими групами тощо. Особливий інтерес в цьому плані становить досвід США – держави, яка народилася в полум'ї революційної Війни за незалежність 1775–1783 років. Ця війна була величезною подією всесвітньої історії 18-го століття, вона стала передднем Великої Французької революції. Відомо, як негативно ставилася імператриця Катерина II до подій американської революційної війни; після публікації 1790 року знаменитої книги «Путешествие из Петербурга в Москву» її автора – Олександра Миколайовича Радищева – було заарештовано і засуджено до смертної кари, заміненої потім каторжними роботами; концепцію обвинувачення сформулювала імператриця: «Автор – бунтовщик: он хвалит Франклина!» [12, с. 57]. Не останню роль в подальшому успішному економічному розвитку США відіграли інститути державного управління, зокрема президентство. Президентство в США і його еволюція нерозривно пов'язані з історією країни передусім історією політичною. Протягом восьми десятків років після завершення Війни за незалежність (1783) і до скасування рабства (1863) основний зміст цієї політичної історії складала боротьба між прибічниками і противниками рабства. 72 роки розділяли президентство двох

великих лідерів США – Джорджа Вашингтона і Авраама Лінкольна, і протягом 50 років пост президента країни займали ставленики рабовласників: інститут президентства в ці роки (як у внутрішній, так і в зовнішній політиці) працював головним чином на рабовласницьку систему. Умовно історію президентства у США можна поділити на два чітко окреслених періоди. Другий період обіймає XX і нинішнє, XXI, століття, а перший (який отримав умовну назву «традиційного президентства») займає 140-річний період: від президентства Джорджа Вашингтона до кінця світової економічної кризи 1929–1933 років [5, с. 8]. Характерна риса «традиційного президентства» – нестійка рівновага між владою конгресу і президента. Але перебування у Білому домі Авраама Лінкольна ніякою мірою не вкладається в рамки цього «традиційного президентства». В надзвичайних умовах Громадянської війни виникла нагальна необхідність надання президенту надзвичайних повноважень. А. Лінкольні вбачав своє головне завдання в тому, щоби придушити заколот рабовласників південних штатів, відновити єдність країни. Для виконання цього надскладного завдання йому довелося піти на численні порушення конституції, що було, за його переконанням, виправдано інтересами країни – тобто переважної більшості американського народу.

Свого часу лідери американської революції не ризикнули піти на знищення рабства негрів, і це був справжній парадокс історії: найдемократичніша для свого часу революція зберегла рабство – найогиднішу форму експлуатації людини людиною. (Причому не тільки рабства негрів – у США існував інститут сервентів – білих рабів). На Півночі відбувся процес самознищення рабства, яке виявилось тут не вигідним з економічного погляду. І Північ розвивалася на буржуазній основі – а на Півдні панувало рабовласництво. До тих пір доки ці протилежні системи доповнювали одна одну, вони могли більш-менш мирно співіснувати. В цих умовах президентська система США мала складні специфічні функції – забезпечувати співіснування двох соціально-політичних систем, які за своєю природою були

взаємовиключними. Президенти виступали в ролі свого роду посередників між буржуазною Північчю та рабовласницьким Півднем.

Обрання А. Лінкольна президентом південні штати правильно розцінили як сигнал майбутнього кінця рабовласницької системи. Хоча А. Лінкольтн спочатку фактично ще не був власне аболіціоністом і не вимагав знищення рабовласництва, а вважав за можливе добиватися лише обмеження території рабства – та й ця програма становила смертельну загрозу рабовласництву, яке не могло існувати без постійного розповсюдження на нові землі. У відповідь на обрання А. Лінкольна президентом південні штати заявили про свій вихід із Союзу і створення нової незалежної держави – Конфедеративних Штатів Америки (КША). Це призвело до найкривавішої в історії американської країни війни. Жоден президент США за всю історію країни не стикався з такими складними проблемами, як А. Лінкольтн. І, мабуть, ніхто з американських президентів не тлумачив так широко права президента: А. Лінкольтн заявив, що президент виводить «свою силу з повноважень, що надаються йому народом» [5, с. 13]. З цього можна зробити логічний висновок, що повноваження президента ширші за права, які даються йому конституцією. Треба віддати належне А. Лінкольтнові: коли південні штати створили окрему державу, А. Лінкольтн виявив неабияку витримку і терпіння, намагаючись домовитися з ними на компромісних засадах. У святковий День незалежності – 4 липня 1861 року – у своєму зверненні до народу президент фактично умовляє бунтівних південців повернутися до складу Союзу – і каже, що його уряд не має наміру знищувати рабовласництво, і що немає ніякої загрози для власності плантаторів тощо. Президент готовий піти на серйозні поступки південним рабовласникам. «У ваших руках, мої невдоволені громадяни, – заявляв А. Лінкольтн, а не в моїх знаходиться розв'язання спірного питання про громадянську війну. Уряд не нападе на вас. Конфлікту не відбудеться, якщо ви не виступите як агресори» [9, с. 113]. Але компромісу досягнути не вдалося. Громадянська війна, що розпочалася, поставила під питання саме існування Сполучених Штатів як єдиної держави. Досягнення компромісу між різними

класовими, політичними, етнічними, релігійними групами завжди було одним із найголовніших завдань глави держави: адже США – одна-єдина за всю світову історію велика держава, нація якої була створена шляхом масової імміграції людей з різних кінців світу, – і всередині цього надскладного конгломерату рас і народів завжди виникали надскладні проблеми. Відтак політико-державна структура США з самого початку була запрограмована на створення інституту, котрий міг би успішно розв'язувати складні комплекси проблем, що виникали у надрах «нації іммігрантів». Головним посередником при розв'язуванні конфліктів виступав президент. Коли розкол Союзу став фактом, виникло питання, як відновити єдність країни. А. Лінкольн вважав, що в умовах Громадянської війни федеральний уряд не може діяти суто конституційними методами. А. Лінкольн підкреслював, що, ведучи боротьбу проти антиконституційного рішення південних штатів про вихід із Союзу, не можна апелювати тільки до конституції країни. Влітку 1861 року А. Лінкольн санкціонував скасування закону про недоторканність особи в ряді прикордонних з територією конфедерації штатів – заколотники і їхні союзники на Півночі одразу звинуватили А. Лінкольна в порушенні законів, зловживанні владою, нарешті в диктатурі. 4 липня 1861 р., в День Незалежності, у посланні конгресу президент заявив: «Чи не доцільніше порушити один закон, ніж допустити знищення всіх законів і падіння уряду?» [9, с. 121]. Єдність території суверенної держави А. Лінкольн розглядав не як національну, а як глобальну проблему. Ще на початку Громадянської війни він заявляв: «Чи є обов'язковою для будь-якої республіки фатальна слабкість? Чи має уряд необхідність бути настільки сильним, щоби відстояти свободи свого народу, чи настільки слабким, щоби не зуміти забезпечити власне існування?». А. Лінкольн підкреслював, що розв'язання цього питання має показати переваги чи недоліки республіканської форми правління. «Ця спірна проблема, – говорив він, – містить більше, ніж лише вирішення долі Сполучених Штатів. Вона ставить перед усією людською спільнотою питання, чи може конституційна республіка,

чи демократія, уряд народу, котрий управляється самим народом, відстояти свою територіальну єдність проти своїх власних внутрішніх ворогів» [9, с. 123].

В США простежується чітка історична закономірність – під час важких воєнно-політичних криз президентська влада різко посилюється. Так сталося і під час Громадянської війни. Посилення президентської влади виявлялося як об'єктивна закономірність, яка не залежить від суб'єктивних факторів, від схильностей, характеру того чи іншого президента. Особливо показово в цьому плані є особистість А. Лінкольна. За своїм походженням – виходець із народних низів, за політичними поглядами – послідовний демократ, противник авторитарних форм правління, за характером – м'який, доброзичливий, щирий, – А. Лінкольні ніякою мірою не годився у диктатори. І тим не менше, А. Лінкольні у важких умовах Громадянської війни – з коливаннями чи без – як по-справжньому сильний президент (а бути таким його заставляли обставини) здійснював надзвичайні повноваження, враховуючи у своїх діях мінливу політичну обстановку. Тому часто він міняв свою точку зору. Відомий епізод – коли один із відвідувачів А. Лінкольна двічі зустрівся з ним протягом двох днів, з осудом сказав йому: «Вчора, містере президент, ви заявили мені прямо протилежне!» На що А. Лінкольні відповів: «Я не можу з повагою ставитися до людини, яка сьогодні не може бути розумнішою, ніж учора» [8, с. 201]. З конституційного обов'язку президента піклуватися про правильне виконання законів виводилося його найважливіше повноваження як глави виконавчої влади – указне право: надання президентові права видання нормативних актів. Показово, що найважливіше питання американської історії, котре визначило головні напрями розвитку країни – звільнення негрів-рабів – було вирішене Прокламацією про звільнення; цим документом А. Лінкольні проголосив з 1 січня 1863 року звільнення чорношкірих. Президент Лінкольні ніякою мірою не схильний був переоцінювати свою роль і значення в історії США. Відомо, як він висловився щодо Прокламації: «Якщо моє ім'я коли-небудь увійде в історію, то лише за цей акт, бо в ньому – вся моя душа» [8, с. 203]. Обмеження й тим більше скасування демократичних форм управління – завжди болючий й

небезпечний для глави уряду курс (якщо мова йде про справжню демократичну країну). А. Лінкольн в умовах Громадянської війни змушений був іти цим шляхом. Та його сила полягала в тому, що він очолював народний уряд, як він сам казав: «правительство народа, из народа и для народа» [1, с. 155]. Характерною є позиція А. Лінкольна і в питанні, принципово важливому для будь-якого суспільства, - відносини між трудом і капіталом. А. Лінкольн заявляв: «Труд передує капіталу і не залежить від нього. Капітал є лише продуктом труда й ніколи не міг би існувати, якби раньше нього не було труда. Труд випереджає капітал і заслуговує незрівнянно більшої поваги» [9, с. 442]. В діяльності А. Лінкольна спостерігається чимало протиріч і недоліків, які в першу чергу віддзеркалювали коливання й непослідовність тодішньої буржуазії в питанні про знищення рабства. Однак А. Лінкольн володів дуже цінною рисою, що компенсувало його вповільненість та нерішучість, – А. Лінкольн розглядав себе як виконавця волі народних мас. Звертаючись до цих народних мас, він говорив: «Запам'ятайте: не від політиків, не від президентів, не від тих, хто домагається посад в апараті управління – а саме від вас залежить збереження Союзу й забезпечення свободи прийдешніх поколінь» [6, с. 220]. Невизначеність багатьох положень конституції дає можливість американським президентам досить широко тлумачити її зміст. У цьому пальма першості належала саме А. Лінкольну: спонукуваний надважкими обставинами Громадянської війни президент висунув тезу, що глава держави бере свою силу «з дарованих народом повноважень», – він вважав, що ці повноваження ширші за конституцію і повноваження конгресу. Реалізуючи названу тезу, А. Лінкольн вже 1861 року добився прийняття закону про покарання за заклоти і змови з метою повалення уряду і за виступи проти урядових органів, про конфіскацію майна заколотників, включаючи рабів, якщо це майно використовувалось для ведення війни проти федерального уряду тощо.

Цікаво підійшов А. Лінкольн до вирішення дуже актуального аграрного питання. 20 травня 1862 року, виконуючи передвиборчу обіцянку, він підписав закон про гомстеди. Прийняттю цього закону передувала жорстока боротьба в

конгресі та в цілому по країні. Закон мав ряд суттєвих недоліків, але, взятий в цілому, він був для свого часу найрадикальнішим вирішенням аграрного питання. Вищеозначений закон передбачав, що будь-який громадянин США чи іноземець, котрий вирішив стати громадянином країни й сплатив 10 доларів реєстраційного збору, отримував з державного фонду гомстед – земельну ділянку площею 65 гектарів. Після 5 років проживання на отриманій ділянці й обов'язкового обробітку її така людина перетворювалася на власника землі. Прийняття вищезазначеного закону підбивало підсумок багаторічній боротьбі трудівників за розв'язання аграрного питання. Закон сприяв зростанню авторитета А. Лінкольна в широких народних масах, закладав міцний фундамент перемоги над рабовласниками. Кожен солдат тепер знав, за що саме він воює, був упевнений, що перемога у війні дасть йому можливість отримати безкоштовну земельну ділянку. Закон про гомстеди справедливо вважається надважливою акцією президента в сфері внутрішньої політики; це рішення забезпечило А. Лінкольну надійну підтримку найширших народних мас.

Торкнемося тепер такого загальновідомого явища, як американський експансіонізм. Найважливішим напрямом американського зовнішнього експансіонізму протягом 19 століття був Захід і Південь. В найкоротші історичні терміни шляхом завоювань і купівлі нових земель США здобули величезні території на Заході й на Півдні. А невдовзі після завершення Громадянської війни на США чекала найвигідніша оборудка – купівля за «сміховинну» суму – 7 млн.доларів – величезної російської території, Аляски. Показовим є і внутрішній експансіонізм США – серія війн проти американських індіанців, які, чинячи героїчний опір, не змогли все ж таки протистояти «цивілізації», були розгромлені, винищені, загнані в резервації.

Темпи американського експансіонізму XIX століття вражають. Багато в чому завдяки експансіонізму протягом короткого історичного періоду сформувалася міцна централізована держава; «нація іммігрантів» продемонструвала рідкісну живучість; центрострімкі сили завжди брали гору над центробіжними. Винятком стала лише Громадянська війна, коли вихід зі

складу Союзу південних штатів поставив під загрозу саме існування країни; але цей виняток тільки підтвердив загальне правило: багатонаціональна американська держава продемонструвала справді вражаючу в світовій історії життєздатність. Звісно, однією з головних причин цього стало те, що складові держави – штати – отримали за американською конституцією великі економічні й політичні права, реалізувати які можна було лише в рамках міцної централізованої держави. До зміцнення цієї держави, особливо після знищення рабства в ході Громадянської війни, прагнули всі штати; це прагнення створило життєздатну Сполучену Штатів, яка зробила значний внесок до світової цивілізації, світової історії.

Зовнішньополітичні аспекти діяльності президентів США в сучасності теж можна правильно зрозуміти, знову звертаючись до американської історії. Стало далеко не найкращою традицією прагнення американських президентів підкреслювати особливу, керівну роль США в світі. А звідси вітає прагнення не тільки повчати інші країни й народи – а й постійно втручатися в їхні внутрішні справи, прикриваючись демагогією про «демократію», «захист прав людини» тощо. Ця тенденція проходить через всю історію США, особливо «яскраво» проявляється в сучасності. Ще Д. Вашингтон, заступаючи на посаду президента, заявляв 1789 року, що створення американської держави – це «діяння провидіння»; на думку Вашингтона, «збереження священного вогню свободи й доля республіканської форми правління по справедливості вручені американському народові» [1, с. 58]. Багато аналогічних висловлювань зустрічається в американських президентів XIX століття Дж. Монро, Е. Джексона. Дисонансом звучали тільки висловлювання Авраама Лінкольна, котрий закликав співвітчизників: «Без злоби на інших, з милосердям до всіх, упевнившись у власній правоті, що її відкриває нам бог, намагаймося завершити розпочату справу: загоїти рани нації, оточити піклуванням тих, хто виніс весь тягар війни, їхніх вдів і сиріт..., зробити все для того, щоби добитися й підтримувати тривалий і справедливий мир в нашому народові й з усіма народами світу» [9, с. 169].

Як відомо, Громадянська війна в США стала результатом гострих суперечностей між двома суспільними системами – системою капіталістичної найманої праці й системою рабства. Відомо, що використання рабської праці сприяло тоді отриманню надвисоких прибутків у вирощуванні тютюну та бавовни – проте рабство гальмувало розвиток продуктивних сил: працюючи примусово, раби не були зацікавлені в результатах, а рабовласники, маючи наддешеву робочу силу, – у вдосконаленні сільськогосподарських знарядь. Отже, рабство ставало на перешкоді розширенню внутрішнього ринку й зростанню капіталістичного виробництва. Робітники й фермери підтримували рух аболіціонізму тому, що через існування рабської праці оплата вільних робітників у країні була вкрай низькою. Крім того, між Північчю і Півднем розгорталася боротьба за землі Дикого Заходу. Південь взагалі вважав себе окремою країною – і плантатори неодноразово ставили питання про відокремлення Півдня від Півночі. Федеральний уряд, звісно, не хотів розколу країни; ліквідація рабства стала найважливішим завданням подальшого буржуазного розвитку США, основою збереження територіальної цілісності країни. Перемога на президентських виборах 1860 р. Авраама Лінкольна – яскравого представника Республіканської партії – означала втрату влади рабовласниками і їхньою Демократичною партією і стала поштовхом для самовільного відокремлення південних штатів. Одинадцять південних штатів 1861 року утворили Конфедерацію, організували свою армію. Розпочалася Громадянська війна. Переважна більшість промислового потенціалу і людських ресурсів була зосереджена на Півночі, але Конфедерація мала більше кадрових офіцерів і суттєві запаси зброї. В ході воєнних дій федеральні війська Півночі протягом 1861 року фактично зазнавали тільки поразок. Федералістам вдалося суттєво збільшити чисельність військ; було здійснено спробу оточити збройні сили конфедератів (так званий «План «Анаконда») – але ті прорвали фронт супротивника. Незважаючи на майстерність певних воєначальників Півночі, в першу чергу генерала Улісса Гранта, який успішно вів бойові дії поблизу Нового Орлеану, північна армія діяла невдало: тричі намагалася захопити

столицю Конфедерації Річмонд, але кожного разу відступала з великими втратами. Успішний контрнаступ армії Півдня під керівництвом талановитого генерала Роберта Лі був зупинений з великими труднощами. Перелому в ході війни на користь Півночі було досягнуто лише після того, як уряд почав застосовувати нові антикризові управлінські підходи: крім наведення порядку в тилу, зміцнення дисципліни та підвищення податків на багатих власників вирішальне значення мало прийняття закону про гомстеди (1862) та підписання А. Лінкольном Прокламації про звільнення рабів. Закон про гомстеди сприяв досягненню перемоги над Півднем, без чого не можна було розраховувати на вільне заселення Дикого Заходу, адже плантатори Півдня претендували на територіальне розширення саме за рахунок Дикого Заходу. А підписання Прокламації про звільнення рабів позбавило Конфедерацію міцного тилу: негри почали в масовому порядку тікати на Північ і вступати у федеральну армію. Весною 1863 року в штаті Вірджинія південна армія під командуванням генерала Лі знову завдала чергової поразки північній армії – але це була і остання перемога конфедератів. 1864 року армія Півночі під командуванням генерала Шермана зайшла у тил ворога, перерізавши йому залізничні шляхи. Рештки армії конфедератів продовжували опір, поки 1865 року федералісти не захопили Річмонд. Так закінчилася Громадянська війна, яка вважається в історії США найкривавішою: забрала 600 тисяч життів. Загинув і президент США: за кілька днів по закінченні війни, 14 квітня 1865 року, в театрі він був застрелений фанатиком актором Джоном Бутом. Обставини замаху на А. Лінкольна і посьогодні залишаються загадковими і нез'ясованими. Що ж країна отримала в ході й за результатами Громадянської війни? Було збережено територіальну й національну єдність США, скасовано рабство і надано право вільного отримання західних земель, що сприяло утвердженню фермерського шляху розвитку сільського господарства – а капіталістичний розвиток сільського господарства, створення єдиного внутрішнього ринку дали поштовх подальшому розвитку промисловості як важливій передумові наступного

швидкого економічного прогресу США. Політична й економічна влада в США повністю перейшла до капіталістів Півночі. Переможців, як відомо, не судять.

Тепер звернемо увагу на новітні для того часу технології виготовлення і використання зброї – як головного «механізму» тогочасного державного управління. У Громадянській війні в США технології індустріальної революції служили тому, щоби створити нові руйнівні, смертоносні знаряддя. Від мушкета «Спрингфілд» – до рушниці Спенсера, від гармати «Наполеон» - до кулемету Гатлінга. Коли у 1861 році починалася Громадянська війна, ніхто не підозрював, що це будуть чотири роки кровопролиття. З часів Визвольної війни XVIII століття конструкція зброї зазнала значних змін. Однак дуже мало уваги було приділено тактиці ведення бою відповідно до швидкої технологічної зміни зброї. Протягом всієї війни польові командири з обох сторін будували тактику по-старому, і це прирікало їхніх людей на смерть. Солдати йшли в атаку проти мушкетного вогню у зімкненому строю: вважалося, що оборону можна пробити тільки кількістю солдатів; цей спосіб ведення бою називали наполеонівським – він був лінійним. Перша вогнепальна зброя – гладкоствольна – була дуже неточною при стрільбі, кулі мали вражаючу силу на відстані, що не перевищувала сто метрів. З цих параметрів і виходив на межі 18-19 століть Наполеон, застосовуючи свою тактику. 1855 року збройовий завод у Масачусетсі вдосконалив мушкет «Спрингфілд» – зробив нарізку ствола. У Громадянській війні цей мушкет використовували найчастіше (тобто зброя стала новою, а тактика залишалася старою). Нова зброя вже вражала противника на відстані більше 200 метрів. Обидві сторони Громадянської війни використовували понад мільйон одиниць мушкетів «Спрингфілд» (а також аналогічну рушницю «Енфілд», імпортовану з Британії). Серед інновацій «Спрингфілда» була повна взаємозамінність частин. Іншою технологічною інновацією була нова руйнівна куля Міньє для мушкета, розроблена у Франції капітаном французької армії Міньє. Куля мала конічну форму, тоді як більшість видів тодішньої вогнепальної зброї використовували круглі кулі. Із застосуванням обома сторонами конфлікту нової кулі Міньє різко зросла

кількість загиблих; рани, яких завдавала куля, були як правило смертельними. Медична наука тоді дуже сильно відставала від військової (медицина не могла боротися з інфекцією, не знала, що таке стерилізація). Жажіття, яке принесла комбінація нарізних мушкетів і кулі Міньє, були шокуючими. Але мушкети «Спрингфілд» і кулі Міньє були далеко не найкращою зброєю. Заряджання мушкета – марудний процес, і солдат міг стріляти в кращому разі два-три рази на хвилину. Процес заряджання та стрільби складався з дев'яти етапів – і помилка в якомусь із етапів призводила в кращому разі до неможливості вистрілити, а в гіршому – мушкет розривало, вбиваючи або скалічуючи самого стрільця. Громадянська війна в США стала останньою славою мушкета; час вимагав більш надійної зброї для солдата, і цю проблему намагалася вирішити індустрія Півночі. На горизонті уже з'явився новий вид багатозарядної гвинтівки – ця гвинтівка повністю змінить хід війни. Зброю, яка могла стріляти швидко і кілька разів поспіль, змогли зробити тільки з появою окремого (унітарного) набою з мідною гільзою і кулею, яка кріпилася зверху. Казеннозарядна вогнепальна зброя вже була розроблена за кілька років до Громадянської війни. 1861 року, коли Громадянська війна вже розгорілася, прискорено велися подальші розробки швидкострільних багатозарядних гвинтівок з гільзовими набоями. Одним із найважливіших видів такої зброї стала гвинтівка Генрі - ця гвинтівка у великій кількості надійшла на озброєння військ Півночі й народного ополчення. Швидкострільна гвинтівка Генрі вироблялася для Союзу Олівером Вінчестером; вона так сподобалася воякам Півночі, що про неї придумали приказку: «Заряджаєш її у неділю і стріляєш цілий тиждень». Ця гвинтівка дозволяла солдатів робити 60 пострілів за хвилину, вона стала одним з найголовніших нововведень на війні. Продавалася гвинтівка армії Союзу по фантастичній на той час ціні – 40 доларів. Але: хоч як не намагався Вінчестер, він так і не зміг забезпечити армію Союзу достатньою кількістю гвинтівок Генрі. Складна конструкція гвинтівки не давала можливості збирати її у великих кількостях. Цю проблему вирішив інший зброяр з Коннектикуту – Крістофер Спенсер; він створив свою багатозарядну

гвинтівку, яка заряджалася з казенної частини; вона мала міцнішу і простішу конструкцію. Війська Конфедерації прозвали гвинтівку Спенсера «горизонтальною баштою для обстрілу» - настільки були вражені, потрапивши під обстріл з цих гвинтівок. Гвинтівка Спенсера одразу здобула величезний успіх серед солдатів Союзу; фабрику Спенсера буквально «засипали» позитивними листами-відгуками [4, с. 190]. Сталося так, що 1863 року війська Конфедерації захопили багато гвинтівок Спенсера; майстеріні відділу забезпечення армії Конфедерації намагалися самостійно випускати набої для «Спенсера», проте вони не мали технічних можливостей для виточування мідних гільз – тому Конфедерація користувалася гвинтівками Спенсера тільки тоді, коли захоплювала боеприпаси до неї. Мабуть, найбільшу славу гвинтівка Спенсера отримала 24 червня 1863 року в битві при Гуверсгепі, коли війська Союзу зустрілися зі значно переважаючими силами Конфедерації. Гвинтівка Спенсера дуже допомогла солдатам Півночі під командуванням генерала Уайлдера. Один із полків Уайлдера переміг п'ять полків конфедератів при втратах: з боку Півночі – 47 чоловік, з боку Півдня – більше 500. Битва під Гуверсгепом була першою в історії, коли використання багатозарядної зброї дало значну перевагу військам. Незважаючи на це, відділ забезпечення Союзу у Вашингтоні, який замовив 10 тисяч гвинтівок Спенсера, відмовився від подальших замовлень; генерал Ріплі – голова відділу постачання армій Союзу – дійшов висновку, що це призведе до занадто великої втрати боеприпасів; мовляв, витратити 16 набоїв за 10 секунд – занадто дороге задоволення. Але Крістофер Спенсер, якому виповнилося тоді всього 27 років, не прийняв негативної відповіді. В нього були інші плани: він хотів забезпечити усю армію Союзу своїми багатозарядними гвинтівками і домогтися припинення випуску мушкетів «Спрингфілд». Спенсеру вдалося обійти генерала Ріплі й особисто зустрітися з президентом Лінкольном. Президент, який вважався добрим знавцем зброї, уважно вивчив тактико-технічні характеристики гвинтівки, разом зі Спенсером розбирав-збирав її та стріляв з неї по мішенях поблизу Білого дому. Демонстрація гвинтівки президенту, влаштована Спенсером, мала

свій результат – А. Лінкольн наказав міністерству оборони забезпечити якомога більше солдатів гвинтівками Спенсера. До кінця війни було зроблено 144 тисячі гвинтівок і замовлено 58 мільйонів набоїв. Часи змінилися... Протягом наступних 20 років багатозарядна швидкострільна зброя зайняла домінуюче місце у континентальних війнах.

Далі в продовження питання про зброю як найдієвіший «механізм» державного управління звернемося іще до деяких цікавих сторінок історії. На початку Громадянської війни відділ постачання міністерства оборони не рекомендував використовувати револьвер як стандартну зброю. Але все змінилося, коли практичність револьверів стала очевидною. Револьвери були надійною багатозарядною зброєю для стрільби з близької відстані. Цю зброю скоро стали носити і використовувати кавалеристи, артилеристи, а також взагалі офіцери обох ворогуючих сторін. Найпоширенішим револьвером часів Громадянської війни зробився «харизматичний» револьвер, створений підприємцем з Конектикуту Семюелем Кольтом. Кажуть, що Кольт іще 1836 року став «батьком» першого револьвера. Револьвер замінив стандартний пістолет того періоду – як гвинтівки замінили однозарядні мушкети. Армійський револьвер Кольта зразка 1860 року став простою і надійною зброєю, зробленою з чудової сталі. Це був револьвер одинарної дії з удосконаленою системою заряджання – дуже сучасна зброя, як і вся зброя Кольта. Під час Громадянської війни виробили більше 200 тисяч штук «Кольта-1860», переважна частина яких використовувалася в армії Півночі. Семюель Кольт був не тільки чудовим винахідником і зброярем – він був і спритним бізнесменом. Реклама того часу стверджувала, що «Кольт» – найкращий револьвер у світі; саме тоді з'явилася приказка про те, що «хоча бог створив людей нерівними – рівними їх зробив Семюель Кольт». Налагодивши масове виробництво свого револьвера, Семюель Кольт виставив за нього надто високу ціну – 25 доларів, і цим скористався конкурент Кольта – підприємець із Нью-Йорка Еллі Ремінгтон-молодший. Ремінгтон виготовив револьвер іще більш надійний, ніж «Кольт», але Ремінгтон не мав такого відділу реклами, який був у

Кольта; Ремінгтону тільки вдалося 1862 року переконати відділ забезпечення придбати 5 тисяч револьверів його нової моделі 44-го калібру по ціні 12 доларів за одиницю; до того ж він заявив, що зможе випускати й інші моделі револьверів – включаючи «Кольт» – за таку саму низьку ціну. Ремінгтон не гнався за надвеликими прибутками, як Кольт. 1865 року Ремінгтон поставив американському війську 125 тисяч револьверів. Швидка розробка різних видів короткоствольної зброї під час Громадянської війни була просто революційною. Війна набула зовсім інших масштабів – і ці масштаби потребували також нових видів зброї дальньої дії. Тому під час Громадянської війни дуже цікаво розвивалася легка артилерія. Справжньою «робочою конячкою» війни стала легка гармата «Наполеон» (названа так не на честь Наполеона Бонапарта, а на честь імператора Франції Наполеона III). Вона випускала снаряд на відстань 1400 метрів. Її снаряджали боєприпасами, які вже тоді отримали назву «касетних» (на зразок шрапнелі). Війна на суші розгоралася, кількість жертв зростала, і бойові дії перемістилися на море. Обидві воюючі сторони одразу зрозуміли, що дерев'яні кораблі є дуже вразливими щодо артилерії супротивника. Союз і Конфедерація почали обшивати борти своїх кораблів товстими металевими листами; ці листи заліза завбачливо робили нахиленими – коли в них влучали снаряди, ці снаряди відбивало рикошетом. Винахідник Джон Еріксон розробив круглу металеву обертову башту, яка крутилася на 360 градусів від парового приводу і всередині якої знаходилися дві гармати. Такий корабель-монітор було побудовано 30 січня 1862 року. 9 березня 1862 року у Гемптон-Роудсі монітор Союзу підбив броненосець Конфедерації; це була одна з найважливіших морських битв в історії: вона поклала край дерев'яним кораблям і почала еру кораблів броньованих. Для суші було розроблено новий різновид швидкострільної артилерії, відомий як «мітральєза» – багатоствольна установка, ідея якої сходиться іще до креслень Леонардо да Вінчі. Наприкінці Громадянської війни під час облоги Петербургу було використано прототипи майбутніх кулеметів. Найважливішим прототипом сучасного кулемета стала так звана «гарматна

установка Гатлінга»; сконструював її Річард Джей Гатлінг з Північної Кароліни. Перший патент на свою установку він отримав 1862 року. Це був геніальний винахід, але його не можна назвати бездоганим: зброю часто заклинювало, вона мала велику вагу і під час стрільби виділяла багато диму. Використання шести обертових стволів стало розумною ідеєю; установки Гатлінга могли вистрілювати до 400 набоїв за хвилину. Палким прихильником кулемету Гатлінга зробився генерал армії Союзу Батлер, котрий навіть за власні гроші – тисячу доларів – придбав для свого військового з'єднання 12 кулеметів. І знову – генерал Ріплі з відділу забезпечення військ Союзу став на заваді придбання і використання цих установок. Та все одно дуже скоро кулемет Гатлінга зробився дуже потрібним і запитуваним по всьому світу. Громадянська війна в США може розглядатися як зразок того, що відбудеться в недалекому вже майбутньому, і вона стала також важливим переломним моментом в історії військової науки. Тактика бою зробила великий крок у майбутнє. Це була перша сучасна війна, вона передвікала ті жахіття, які стануться на початку наступного, ХХ, століття. Проте будь-яка війна доводить, що технологічні нововведення можуть наблизити перемогу – однак ціною цього стають страшні, криваві жертви. В суспільствознавстві з цього приводу існує відома думка про те, що в історії періодично трапляються такі періоди, коли «зброя критики замінюється критикою зброї».

Переходячи до **висновків**, зазначимо: досвід управлінської культури США ХІХ століття є доволі актуальним сьогодні для нас. В ході наукового аналізу ми визначили особливості державного управління і державного будівництва в кризовій ситуації Громадянської війни; дослідили історичні особливості функціонування інституту президентства в США в означений період; прослідкували особливості реалізації повноважень президента, відносини президента і конгреса; виділили ключові моменти у внутрішньополітичній та зовнішньополітичній діяльності президента Лінкольна; звернули увагу на новітні для того часу технології виготовлення і використання зброї як одного з основних на той час «механізмів» державного

управління. При цьому ми прекрасно розуміємо, що не варто, не слід ідеалізувати американський управлінський досвід. О. С. Пушкін ще в 1836 році в одній зі своїх публіцистичних статей (це був відгук на книжку американського автора Джона Теннера) писав про США: «Уважение к сему новому народу – американцам – и к его уложению, плоду новейшего просвещения, сильно поколебалось. С изумлением увидели демократию в ее отвратительном цинизме, в ее жестоких предрассудках, в ее нестерпимом тиранстве. Все благородное, бескорыстное, все, возвышающее душу человеческую, подавленное неумолимым эгоизмом и страстью к довольству; большинство, нагло притесняющее общество; рабство негров посреди образованности и свободы; родословные гонения в народе, не имеющем дворянства; со стороны избирателей – алчность и зависть, со стороны управляющих – робость и подобострастие; талант, из уважения к равенству принужденный к добровольному остракизму» [див. 2, с. 235]. Це сказав діяч культури, який понад усе цінував істину.

Література.

1. Бурин С. Н. На полях сражений гражданской войны в США. – М. : Наука, 1988. – 346 с.
2. Бушков А. Неизвестная война. – М. : РИПОЛ-классик, 2012. – 350 с.
3. Гончар Б. М. та ін. Всесвітня історія: Навч. посібн. – К. : Знання, 2011. – 360 с.
4. Зброя Громадянської війни в США [Електронний ресурс] Browne K. Tales of the gun. – Denver, Colorado: Histoty USA, 2010. – 250 p.
5. Иванов Р. Ф. Президентство в США. – М. : Знание, 1991. – 64 с.
6. Історія Сполучених Штатів: Нарис / За ред. Говарда Синкотти. – Вашингтон: Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 2010. – 408 с.
7. Ковалевский Н. Ф. Всемирная военная история: Хронологический обзор. – М. : ОЛМА-пресс, 2005. – 496 с.

8. Куропятник Г. П. Вторая американская революция. – М. : Наука, 1961. – 278 с.
9. Сендберг К. Линкольн. – М. : Молод.гвардия, 1961. – 706 с.
10. Стельмах С., Пивовар С. Всесвітня історія: запитання і відповіді. – К. : Феміна, 1996. – 300 с.
11. Якубовський О. П., Бутирська Т. О. Державне будівництво. – Одеса : ПостСкриптум, 2013. – 208 с.
12. Яцкова А. Литература и искусство в век Екатерины. – К. : Наук.думка, 1975. – 256 с.